

E-tal ar voger. Ar graferezh engouestlet eus 1970 da 1990.

[INTRO]

Er bloavezhioù 1960 e vez embannet an engouestloù politikel dre ar skritelloù da gentañ penn. Puñsañ a ra leizh a c'hrafourien o awen enno, en ur gavout enno, evit lod, mammenn o engouestloù politikel dezho.

E-doug an dekvloavezhioù da heul, 1970, 1980 ha 1990 e talc'h ar skritelloù da vezañ gwelet evel mediaoù a-bouez en takad foran, gant o yezh, o c'hodoù : poblek, en amen d'an holl, peget ouzh ar mogerioù, kemmet pe diframmet a-wechoù.

Grafourien zo a ra ganto evit embann kredennoù start, a-bell diouzh ar bruderezh : stourmoù a-enep an trevadenniñ, peoc'hgarouriezh, nagenneriezh sokial, gwirioù mab-den, gwirioù ar merc'hed, ekologiezh ha luskadoù enepnukleel, identelezh ha sevenadur...

Diwar an dastumadoù hag an diskouezadeg *Internationales graphiques* produet e 2016 gant al levraoueg La Contemporaine e kinnig mirdi Breizh stagañ gant an danvez dre tri ahel : en estrenvro, e Bro-C'hall hag e Breizh, o reiñ da welet neuze pinvidigezh ar produiñ graferezh e Breizh.

Gant an diskouezadeg *E-tal ar voger*, lusket gant teir lodenn vras - Monedoneoù ar graferezh, enluskadurioù etrebroadel, ar c'hrafourien hag an urzhiadiñ - e vez lakaet en a-raok ouzhpenn 130 skritell ha kinniget war un dro displegadennoù eus ar c'henarroud, e stumm filmoù, berrklipoù klevet hag aveadurioù all.

MONEDONEOÙ AR GRAFEREZH

Un nebeud redennoù bras eus hanterenn gentañ an 20^{vet} kantved, en Europa hag er Stadoù-Unanet, a zeu da vezañ daveennoù ret ha boutin d'ar c'hrafourien : ar savelouriezh rusian, ar frammañ fotoioù, ar Bauhaus pe ar *pop art* zo adkempennet gant remziadoù nevez hag a zo mennet da ac'hubiñ an takad foran en ur mod all.

Merket eo ar graferezh gant darvoudoù 1968 ha degaset e vez binvioù nevez e dafar boas ar stourmoù : ar skritelloù politikel, krouet war ar prim, moulet gant ar pezh a zo, a weler er straedoù en-dro e-kichen an traktoù, ar c'hraflivioù hag ar fanzinoù. Ar c'hrouiñ grafek, graet a-stroll alies, en em vag neuze gant ar skiantoù sokial a zo leun a virvilh enno ha mont a ra da ac'hubiñ skoroù poblek, kelaouennoù, godelligoù pladennoù koulz ha levrioù-godell.

Mont-ha-dont a ra ar skeudennoù eus un eil kevandir d'egile en ur veskañ arz ha politikerezh. En em gavout a ra ar c'hrafourien etrezo, en em stummañ a reont, awenet an eil re gant ar re all e-kerzh beajoù studi, diskouezadegoù pe diwar lenn kelaouennoù hag embannadurioù.

Awennoù

En 19^{vet} kantved e vez kaset war-raok arz ar skritellañ a-drugarez d'an nevezadennoù teknikel ha d'ar gwellaat araezadoù moullañ nevez, evel ar maendresadur.

Gant liketennoù ha skritelloù, implijet abaoe kantvedoù, eo bet harpet ganedigezh an demokratelezh abaoe an Dispac'h Bras. Ar skritell sindikadel gentañ krouet gant Jules Grandjouan e 1908 a verk ur c'hemm en doare da empennañ ar skritellañ politikel. Dont a ra da vezañ penn da benn un eztaolad kehentiñ gwelet e servij ur gevredigezh nevez ha hec'h engouestloù.

E-doug hanterenn gentañ an 20^{vet} kantved e vez lakaet ar skritellañ da vont e-barzh ar vodernelezh gant ar savelouriezh rusian, ar frammañ fotoioù pe ar Bauhaus. Gant al luskadoù penn a-raok-se e vez lakaet un torr diouzh ar skeudennerezh realour : kenaozañ startijenn ennañ, lizherennañ mentoniel, implij stank al luc'hskeudenniñ pe ar frammañ fotoioù.

Goude an Eil Brezel Bed ez a ar *pop art*, an *op art* pe ar stil *Push Pin* d'ober merkoù nevez a-fet stumm evit ar remziad grafourien o tiwanañ.

Polonia

E-doug ar bloavezhioù 1950 ha 1960 e vez lakaet da vezañ ret e Polonia ur stil grafek broadel livet gant sevenadur ar bobl. Gant ar puilh m'eo bet ar c'hrouiñ-se eo bet skignet ledan en estrenvro ha merket ez eus bet gantañ remziadoù a c'hrafourien.

Dont a ra oadvezh aour ar skritellañ poloniat da vat en ur c'henarroud politikel dibar : goude 1945 e vez roet gant ar Stad sokialour nevez ur perzh bras d'ar sevenadur, ha d'ar sinema pergen, evel araez deskadurezh pobl. Dre gontrollañ an obererezhioù sevenadurel e kas diwar wel an dalc'hoù a-fet bruderezh en un ekonomiezh komunour ha reiñ a ra ur frankiz krouiñ kreñv d'ur remziad krouerien espar.

E-kerzh ar mare-se eo dalc'het ar c'hrouiñ skritelloù gant skol Arzoù-Kaer Varsovia lec'h ma vez o kelenn ar skritellourien wellañ evel Jan Lenica pe Henryk Tomaszewski. A-yoc'h e vez produet oberennoù difetis pe treuzskeudennek, gant damvenegoù d'ar blegenn e Polonia, hag a vez dizarbennet ral a wech gant ar gontrollerien.

Ar skritelloù-se, skignet e kelaouennoù evel *La Pologne* pe da geñver diskouezadegoù, zo un dizoloadenn en ur bern broioù, er Stadoù-Unanet, e Frañs pe e Kuba. Tra ma teu gouel daouvloaziek ar skritellañ e Varsovia da vezañ un emgav micherel hollbouezus ez a grafourien estren yaouank d'en em stummañ e Varsovia.

Kuba

Adal ar bloavezhioù gerilha en deus sellet Fidel Castro ouzh ar c'hehentiñ gwelet evel un dalc'h peurbouezus. An dispac'h kuban e 1959 a sach d'e heul ul lanv krouiñ digent e bed ar graferezh.

En em zizober a ra ar skritellañ diouzh ampleadoù ar c'henwerzh, mont a ra kuit eus tachenn ar bruderezh evit dont da vezañ politikel met ivez sevenadurel a-galz. Gant ar skritelloù politikel kuban

e vez lakaet en a-raok neuze darvoudoù istorel an dispac'h koulz hag e benndud, e bennoù meur hag e harozed. Estreget ar pennoù kuban Fidel Castro pe Che Guevara e vez maget ar c'hrouiñ gant bed an dispac'h sokialour ha gant ar stourmoù enebimpalaerour e skeud an didrevadenniñ. Aozadur Kengred Pobloù Afrika, Azia hag Amerika ar Su (AKPAAAS), e karg eus ar c'hrefen kengred etrebroadel gant an trede-bed pergen, zo unan eus an aozadurioù ofisiel pennañ hag a embann skritelloù politikel.

A-drugarez da frammoù skignañ evel AKPAAAS pe ar gelaouenn *Tricontinental* e vez skoazellet an dispac'h kuban da skediñ en estrenvro dre ar skritellañ, dres evel pa vez pedet an intellektualed europat e La Habana. Ar skritelloù-se, livet-flamm ha brav-tre da welet peurvuiañ, a gemer perzh betek hiziv an deiz e goveliañ en estrenvro ur bed faltaziek diwar-benn an dispac'h, tuioù mat an treuzfurmadur sokial hag an enebimpalaerouriezh.

ENLUSKADURIOÙ ETREBROADEL

Eus kreiz ar bloavezhioù 1960 betek ar bloavezhioù 1990 e vez enlusket an dud er bed a-bezh gant kaozioù bras politikel pe gevredigezhel : manifestet e vez A-DU pe A-ENEP, engouestlañ a reer evit uhelvennadoù a zemokratelezh, a frankiz, a zieubidigezh. Fellout a ra d'an dud cheñch ar bed !

Bed ar graferezh ne chom ket er-maez eus an enluskadurioù-se ha gwelet e vez skritelloù o vleuniañ en Alamagn, en Izelvroioù, er Rouantelezh-Unanet, e Kuba, e Bro-Chall... betek e Breizh !

Dre dapout krog en hevelep kaozioù evit reiñ dezho un arouezadur gwelet e vez produet, treuzkaset hag adkempennet gant an arzourien arouezennoù grafek hag en em strew dre ar bed : an tok pikernek eus Viêt Nam a zeu da vezañ un arouez pad eus ar stourm a-enep an impalaerouriezh amerikan ; gant ar boul douar e vez eztaolet ar goulenn ma vo ur blanedenn welloc'h evit mab-den ; ar goulm a dalv kement hag ar peoc'h.

Cheñch ar bed a zo ivez klask eztaoladoù gwelet nevez neuze, an-unan pe a-stroll.

Ar brezel e Viêt Nam

Gant ar brezel e Viêt Nam eo bet enlusket an dud er bed a-bezh e-pad pell, e-pad daou dekvloaziad pe dost.

P'eo bet echuet gant ar mestroni gall war Indosina e 1954 eo bet rannet Viêt Nam e div Stad : ur renad komunour en Hanternoz, renet gant Hô Chi Minh hag harpet gant URSS ha Sina ; un diktatouriezh er C'hreisteiz harpet gant broioù ar C'hornôg. En em frammañ a ra hec'h eneberien e-barzh Talbenn dieubiñ Viêt Nam ha mont war ar gerilha evel doare ober. Ur skoazell lec'hveiñ a vez pourchaset gant ar Stadoù-Unanet a gas soudarded da gemer perzh er brezel adalek 1965 diwar atiz ar prezidant Johnson.

Argadeg an Têt e 1968 he deus bet un efed drastus war meno an Amerikaned. Danevellet eo bet gant ar mediaoù ez eus bet lazhet dek miliadoù a dud ha graet traoù euzhus e-keñver an drevourien. Broudet gant luskadoù studierien ha peoc'hgarourien, er Stadoù-Unanet pergen, en em sav ar boblañs dre youc'hal er stradoù a-enep ur brezel sellet evel direizh.

Maget gant luc'hskeudennoù kazetennoù e sav ar c'hrafourien a-du gant ar bobl viêtnamat, a-enep ur brezel sac'het, dre grouiñ "skeudennadurioù emsavat" : ar stroll Grapus e Frañs a sav ur rummad kreñv ar from ennañ, tra ma tibab ar Gubaned skeudenn ar gouvrezeliad kalonek.

gouennelouriezh hag apartheid

Gant an didrevadenniñ eo bet lakaet pobloù ar bed da vezañ tal-ouzh-tal ha digoret eo bet sav-gwel un emdroadur geopolitikel a-bouez, o lakaat war-wel an trede-bed evel dibab etre daou vloc'h ar brezel yen. E broioù ar C'hornôg e vez kaset war-raok neuze luskadoù enebimpalaerour ha stourmoù evit kevatalded ar gwirioù.

Stourmoù an dekvloavezhiaid kent - nann-feulster ar pastor Martin Luther King, ar ged lakaet er *Black Power* pe e stourm ar *Black Panthers* - a zo er speredoù. E-doug an dekvloavezhiaoù 1970 ha 1980 ne z'a ket war zinerzhañ ar c'herzhadegoù evit ar peoc'h, a-enep ar ouennelouriezh hag evit ar gevatalded. En em strolañ a reont dre ar galv da voikotiñ an apartheid, renad hanbarzh ar gouennoù diazezet en Afrika ar Su. Ar boikoit-se zo ur skouerenn eus un enluskadur dizehan, betek dieubidigezh Nelson Mandela e 1990.

Skritelloù Wild Plakken pe Grapus, dre c'hoari gant an daouliveriezh, gant ur c'henaos krenn, a damall ar ouennelouriezh ha renadoù politikel diwezhañ Afrika ar Su a zisparti an dud diouzh liv o c'hroc'hen.

Diktaturiezhioù en Amerika ar Su

E-pad ar bloavezhioù 1970 e teu taolioù-Stad-arme lerc'h-ouzh-lerc'h, harpet gant ar servijoù kuzh amerikan. En em staliañ a ra juntennoù soudarded hag a ra goap eus gwirioù mab-den.

E 1973, e Chile, da heul Brazil ha Bolivia, eo bet diskaret renad demokratel Salvador Allende gant un taol-Stad-arme. E Frañs e vez staget gant ur c'houlzad kizidikaat ar boblañs diwar intrudu 18 aozadurioù sindikad ha strolladoù eus an tu kleiz, o reiñ da c'houzout e vez moustret an dud dre ar spont, ez eus aet miliadoù a dud diwar wel hag e vez implijet ar jahinerezh en un doare boutin. Ur c'houlzad sevel mouezhioù etrebroadel, puilh ar skritelloù ennañ, zo eilet gant AKPAAAS, ABU (Aozadur ar Broioù Unanet) hag AMG (Aozadurioù e-maez-gouarnamant) zo evel Amnesty International. Skritell Klaus Staeck o tamall an taol-Stad e Chile a ziskouez dremm gourdrouzus Pinochet, a zeu da vezañ treuzskeudenn an diktaturiezhioù o-unan.

E 1976, en Arc'hantina, eo bet diskaret renad Isabel Perón gant ur juntenn soudarded. Gant kib vell-droad ar bed aozet en Arc'hantina e 1978, benvekaet gant ar boutcherien, ez eus bet roet lañs neuze d'ur c'houlzad boikotiñ eilet war an ampl gant ar mediaoù. Klask a ra ar skritellourien kendrec'hiñ ar c'hoarierien hag ar renerien gant skeudennoù hag a laka ar c'hoari hag an darvoud-sport enep-ha-enep ouzh spouron ar jahinerezh.

Peoc'hgarouriezh

Al luskad evit ar peoc'h er bed, bet ganet goude an Eil Brezel Bed war roudoù ABU, a gemer un dro nevez gant ar brezel e Viêt Nam hag ar brezelioù o paotat dre ar bed.

Er Stadoù-Unanet e vez degemeret kaoz ar beoc'hgarouriezh gant al luskad hipi dre al lugan *Peace and Love* hag adkemeret e vez gantañ arouez hollvedel ar peoc'h, savet da gentañ gant Gerald Holtom evit al luskad a-du gant an dizarmañ nukleel e Breizh-Veur.

Gant ar skritellourien e vez implijet, distroet pe vodernaet arouezioù klasel ar peoc'h evit urzhiadoù a-berzh AMG, evel Amnesty International pe evit darvoudoù zo. Gant daouarnoù ha divrec'hioù o sevel en uhel pe o stardañ e vez skeudennaouet tro-ha-tro ar peoc'h, ar c'hengred pe merk ar ouennelouriezh. Koulm ar peoc'h, bet serret he figos gant John Heartfield pe kaouedet gant Klaus Staack, zo bet lakaet treid dezhi da gerzhout gant Seymour Chwast. Awenet eo bet ar stroll Grapus gant Picasso hag e goulm vrudet treset e 1949 da-geñver Kendalc'h bedel artizanet ar peoc'h hag evit ar Strollad komunour gall.

AR C'HRAFOURIEN HAG AN URZHIADIÑ

Engouestl politikel ha sokial ar c'hrafourien a vez eztaolet dre o fleustroù micher ha dre o doareoù aozañ koulz ha dre ar c'haozioù harpet ganto ha dre o darempred gant ar roerien urzhiadoù.

Savet e vez strolloù grafourien a vez arnodet ganto un doare labourat m'az a an hiniennoù diwar-dro a-dreñv ar sinadur boutin : Grapus e 1970, Wild Plakken e 1977, Zanzibar't e 1987. Ar See Red Women eo ar stroll merc'hed nemetañ, en ur bed krouiñ renet gant ar baotred c'hoazh.

Hag int o labourat o-unan pe a-stroll e taol evezh ar c'hrafourien en em anavezfent en urzhiadoù degemeret ganto a-berzh ensavadurioù foran, strolladoù politikel, sindikadoù pe kevredigezhioù.

Gant o c'hrouadennoù e vez tizhet un dachenn ledan neuze, eus ar politikerezh d'ar c'hrefen kevredigezhel, gant lodenn ar sevenadur o kreskiñ, e kenarroud ar bloavezhioù 1980 pa vez kaset war-raok ar politikerezhioù sevenadurel.

Da votiñ !

Skoulmañ a ra alies ar c'hrafourien, stourmerien pe kenduaded anezho, darempredoù war hir dermen gant ar bolitikourien a ro urzhiadoù dezho : Claude Baillargeon gant ar strollad sokialour, Grapus gant KHL (Kengevread hollek al labour), Alain Le Quernec gant Bernard Poignant ha kevread Penn ar Bed ar strollad sokialour, Wild Plakken gant ar strollad komunour nederlandat pe Gunter Rambow gant ar re C'hlas alaman.

Dre embann bezañ dizalc'h e kadarnaont o youl da adsevel an urzhiad evit gwellaat ar ster roet dezhi - e riskl da welet o c'hinnig kentañ bezañ nac'het a-wechoù.

Stank eo ar produiñ en dekvloavezhioù 1970 ha 1980, en ur c'henarroud m'eo dalc'het ar strolladoù politikel hag ar sindikadoù gant ul lusk gounit ar galloud hag adneveziñ o skeudenn.

E par Europa e vez kemeret an tu-kreñv gant an demokratelezh sokial un tamm e pep lec'h. E Frañs e vez lakaet war-sav programm boutin an tu kleiz sinet e 1972.

Kemer a ra ar roerien urzhiadoù-se ar frankiz da glask ober gant stummoù nevez neuze, evit reiñ korf da vennozhioù war sevel. Digoret e vez un dachenn grouiñ nevez da ginnigoù nevezus grafourien yaouank zo.

Sevel ur gevredigezh

Ne dremen ket ar skritelloù gant ar c'habalerezhioù pe ar gerioù stur politikel hepken. Stagañ a reont ivez gant ar c'hrefen sokial evel al lojeiz, an dilabour pe plas ar merc'hed er gevredigezh.

Diskouez a ra ar skritelloù-se, krouet alies da geñver koulzadoù dodennel, dodennoù o tont war-wel hag o vont dreist da harzoù Europa : e 1980 e vez lakaet gant ar stroll Wild Plakken ar stourm a-enep an homofobiezh e kreiz ur skritell ; adober a ra e 1982 gant ar gevatalded etre ar merc'hed hag ar baotred. Ar See Red Women, ur strollad c'hwec'h maouez saoz, a zifenn kaoz ar merc'hed er gevredigezh, eus ar vuhez en tiegezh betek kevatalded ar goprou.

E Breizh e sav daou c'hrafour, Alain Le Quernez ha Fañch Le Hénaff a-du gant kaozioù kevredigezhel, a-fet endro ha sokial. Goude m'eo bet skoet an dud gant lanv du an *Amoco Cadiz* e 1978 ez eus bet un engouestl a-enep kreizenn nukleel Plougoñ ha staget ez eus bet gant ul luskad enepnukleel kreñv diwar intrudu ar poellgor difenn savet e 1976.

Sevenadur

A-viskoazh eo bet ar skritellañ sevenadurel tachenn muiañ-karet ar c'hrouiñ arzel. E Frañs, p'eo aet Jack Lang da vinistr ar Sevenadur e 1981 eo bet kreskaet kenañ ar produiñ skritelloù sevenadurel er vro a-bezh.

Ar frammoù sevenadurel eo kevelerien gentañ ar c'hrafourien a fell dezho reiñ un doare politikel d'o labour, gant ster neptu an termen. An urzhiadiñ ensavadurel a zo ivez an doare evito da virout ur frankiz krouiñ evit raktresoù personeloc'h pe raktresoù stourm.

An ensavadurioù broadel, savet er bloavezhioù 1970 ha 1980, a labour frank gant grafourien neuze, dre un darempred a fealded : ar greizenn grouiñ industriel gant Grapus, ar greizenn Pompidou gant Jean Widmer... Ar c'hoarivaoù hag ar strolladoù, o vont gant ar pleustr amprouet e Polonia, a zeu da vezañ roerien urzhiadoù feal ivez.

E Breizh ez a an TYS (Tiez ar yaouankiz hag ar sevenadur), ar festivalioù, ar mirdioù da gaout ingal ar skritellourien vreizhat a eztaol en o c'hrouadennoù o doare da welet sevenadur Breizh pe ar sevenadur e Breizh. Frond ar fent, ar mousgoap hag an distreiñ zo gant ar skritelloù a laka war-wel war un dro dalc'hoù anzavadur ar sevenadurioù minorelaet pe ar fed m'int staget ouzh ar vodernelezh.

[Conclusion]

Ar bloavezhioù 1980 a verk ur c'hemm evit a sell ouzh ar c'hrouiñ skritelloù. Treiñ a ra ar bolitikourien muioc'h-mui war ajañsoù kehentiñ, o tiskouez deur war gresk ouzh teknikoù ar bruderezh.

Tra m' az a an urzhiadiñ politikel da goll e talc'h an urzhiadiñ sevenadurel, distankoc'h eget ma oa er penn-kentañ, da vezañ harpet gant ar c'hevredigezhioù hag ar frammoù dizalc'h dreist-holl.

Padal n'eo ket dizaon an dazont ha grafourien e-leizh a sav o fenn evit delc'her divizoù ur c'hevelerezh kempouez etre ar skritellourien hag ar roerien urzhiadoù, evit ma vo sellet outo evel oberourien ha n'eo ket pourchaserien, evel roerien ster ha n'eo ket severerien dister.

Ar skritelloù a cheñch statud ivez : gwelet e vezont nebeutoc'h en takad foran, ispilhet e vezont ouzh moulladurioù-krec'h ar mirdioù ha dont a reont da vezañ oberennoù arz koulz ha teulioù-test eus o amzer.